



## साहित्य अकादमी पुरस्कार आणि पुरस्काराचे बदलते स्वरूप

प्रा. डॉ. पांडुरंग एकनाथ शिवशरण  
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, तुळजापुर,  
जि. उस्मानाबाद (महा.)

### प्रस्तावना:

भारतीय साहित्यामध्ये साहित्य अकादमीचे योगदान अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. १५ ऑगस्ट १९४७ ला देशाला स्वातंत्र्य प्राप्त झाले. लोकशाही मूल्यांचा स्वीकार भारतीय समाजव्यवस्थेने केला. अहिंसा, स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व या मूल्यांना अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले. एकूणच भारतीय लोकमानसाच्या मानसिक, बौद्धिक, सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, वैज्ञानिक जीवनदृष्टीमध्ये कालपरत्वे अमूलाग्र बदल होत गेल्याचे दिसून येते.

भारतीय साहित्याला प्राचीन परंपरा आहे. इ.स.१२ शतकापासून या परंपरेचा शोध घेता येतो. अशी प्रदिर्घ कालखंडाची पार्श्वभूमी लाभलेले भारतीय साहित्य वेगवेगळ्या भाषांद्वारे समाजात प्रस्थापित होत आले आहे. वर्तमान स्थितीत होत आहे. कालपरत्वे साहित्याच्या जडण-घडणीत अमूलाग्र बदल होत आलेल्याची नोंदी इतिहासात पहावयास मिळतात. कालखंडानुरूप साहित्य निर्मितीला प्रोत्साहित आणि प्रेरित करणाऱ्या विविध संस्था प्राचीन काळापासून कार्यरत असल्याचे पहावयास मिळते. बदलत्या कालखंडानुरूप आणि राजसत्तेनुरूप साहित्याच्या कक्षा विस्तारत गेल्या आहेत. इंग्रजी राजवटीपासून जीवनाचा आविष्कार परिधान केलेले साहित्य आज उच्चतेच्या सर्वाच्च टोकाला पोहचले आहे. वर्तमान काळात भारतीय भाषातील साहित्याला वृद्धीगत करण्यासाठी अतुलनीय आणि महत्त्वपूर्ण कार्य करणारी संस्था म्हणून 'साहित्य अकादमी' सर्व परिचित झाली आहे.

### भारतीय साहित्य अकादमी :

भारतीय स्वातंत्र्यानंतर भारत सरकारने अनेक संस्था निर्माण केल्या आहेत. विद्यापीठ अनुदान मंडळ, निवडणूक आयोग, साहित्य अकादमी यांसारख्या संस्था स्वायत्त आहेत. साहित्य अकादमीची स्थापना १२ मार्च १९४५ रोजी भारत सरकारने केलेली आहे. भारतीय भाषेचा विकास आणि संवर्धन करण्यासाठी भारतीय साहित्यामध्ये समन्वय साधण्यासाठी तसेच राष्ट्रीय एकात्मता अबाधित राखण्याबरोबरच सांस्कृतिक एकात्मता टिकविण्यासाठी अशा उदात्त मूल्यांनी प्रेरित होवून भारत सरकारने साहित्य अकादमीची स्थापना केलेली आहे, असे मला वाटते.

भारतामध्ये ज्या काही अकादमी आहेत, त्यामध्ये 'साहित्य अकादमी' ही एक राष्ट्रीय अकादमी आहे. भारतीय भाषांमध्ये विविध साहित्य प्रकारांची निर्माती केली जाते, त्यामध्ये जे दर्जेदार, आशयसंपन्न, वाचकाभिमुख ज्या साहित्यकृती आहेत त्यांना लोकभिमुख करण्याचे कार्य साहित्य अकादमीमार्फत केले जाते. भारतीय साहित्याच्या जडणघडणीमध्ये साहित्य अकादमीचे योगदान अतुलनीय स्वरूपाचे आहे.

भारतीयांच्या मध्ये वाचनाची आवड निर्माण करणे, भारतातील प्रादेशिक साहित्यात (प्रांतपरत्वे साहित्य) समन्वय निर्माण करणे, या संस्थेमार्फत कार्यशाळा आयोजन करणे, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्रांचे नियोजन करणे, नवोदित लेखकांसाठी मार्गदर्शनपर शिबीरांचे आयोजन करणे, साहित्य आणि सांस्कृतिक संवर्धन करणे, तसेच साहित्य अकादमीमार्फत पुस्तकांचे प्रकाशन करणे, भाषांतरित साहित्याची निर्माती करण्याबरोबरच भाषांतरित साहित्यनिर्मातीस प्रोत्साहन देण्याचे कार्य करताना दिसून येते. साहित्य अकादमी मासिके, त्रैमासिके, पत्रिका, सृजनशिल लेखन, विविध समीक्षालेखन, शब्दकोश, विश्वकोशाची निर्माती करण्याबरोबरच साहित्य संमेलनेचे आयोजन करणे इत्यादी कार्य करते. तसेच विविध साहित्यप्रकारांची निर्माती करण्यास प्राधान्य देते.

भारतीय साहित्यिकांना त्यांच्या साहित्यकृतींना वाङ्मयीन अभिरुचीची जाणीव करून देण्याबरोबरच भारतीय साहित्याची अस्मिता जपण्याचे एक मौलिक कार्य साहित्य अकादमीने केल्याचे दिसून येते. भारतीय भाषेतील अभिजात व आशयसंपन्न साहित्यकृतींना परितोषीके साहित्य अकादमी संस्थेमार्फत दिली जातात त्यामुळे साहित्यिक वाङ्मयीन वृद्धी होते. साहित्य अकादमी

भारतातील २२ भाषेतील साहित्याचे गुणात्मक आणि आशयासंपन्न अनुषंगानी मुल्यमापन करते. त्या प्रादेशिक भाषेतील साहित्याला पुरस्कार देते. भारतीय साहित्याला सन्मान आणि आधार अकादमी देते.

साहित्य अकादमी ही भारतीय भाषांचे संवर्धन करणारी भारतीय संस्था आहे. या संस्थेची स्थापना मार्च १९५४ रोजी झाली. या संस्थेला सरकारी अनुदान असले तरी स्वरूप स्वायत्त आहे. साहित्य अकादमी ही साहित्याच्या क्षेत्रात वेगवेगळे उपक्रम राबवित असते. या अंतर्गत संशोधन तसेच लेखकांसाठी प्रवास अशा उपक्रमांसाठी अर्थपुरवठा करते. तसेच साहित्य अकादमी पुस्तके व समकालीन भारतीय साहित्य हे हिंदी भाषेतील नियतकालिक ही प्रकाशित करते. भारतीय साहित्याचा विश्वकोशही साहित्य अकादमीने प्रकाशित केला आहे. तसेच साहित्य अकादमीचे बहुभाषिक व अतिशय समृद्ध असे भारतातील एक प्रमुख ग्रंथालय आहे.

साहित्य अकादमी ही साहित्याची राष्ट्रीय संस्था आहे. साहित्य अकादमीने भारतीय साहित्य दर्जा उंचविण्याचे आणि त्याला उत्कृष्ट बनविण्याचे महत्वाचे कार्य केले आहे. विविध भारतीय भाषातील साहित्याला, संस्कृतीला, साहित्यिक घडामोडींना एकत्रित ओवण्याचे कार्य साहित्य अकादमी प्रभावीपणे करित आलेली आहे. भारतीय संस्कृतीतील विविधतेला अनुबंध निर्माण करण्याच्या कार्यात साहित्य अकादमीचा मोठा वाटा आहे.

### १. साहित्य अकादमीचे कार्य विस्तार :

साहित्य अकादमी ही राष्ट्रीय आणि स्वायत्त अशी साहित्य संस्था आहे. सांस्कृतिक प्रशासकीय अधिकाऱ्यांच्या अधिपत्याखाली या अकादमीचा कार्यभार सांभाळला जातो. या संस्थेच्या वतीने भारतीय समाजातील विविध २४ भाषेतील साहित्यकृतींना पुरस्कार दिले जातात. या विविध भाषेचे ज्ञान असणाऱ्या तसेच या भाषेवर अधिपत्य निर्माण केलेल्या मान्यताप्राप्त अधिकाऱ्यांची निवड करून त्यांच्याद्वारेच सर्वोत्कृष्ट व दर्जेदार साहित्यकृती पुरस्कारासाठी निवडल्या जातात. साहित्य अकादमी ही संस्था संपूर्ण भारतभर अनुवाद, स्वलेखन आणि प्रकाशनास साहाय्य करते. आपल्या कार्याद्वारे भारतीय साहित्याला जागतिक पातळीवर प्रतिष्ठा मिळवून देण्याचे कार्य ही संस्था अगदी जोमाने करताना दिसून येते. साहित्याचा दर्जा उंचावा, साहित्यात नाविन्याची भर पडावी तसेच सामाजिक सांस्कृतिक जीवनाचे विविधांगी आणि वैशिष्टपूर्ण चित्रण साहित्यातून घडावे यासाठी अकादमीच्या वतीने आंतरराष्ट्रीय स्तरावरची चर्चा सत्रे आयोजली जातात. राष्ट्रीय साहित्य संमेलने भरवली जातात. त्याचबरोबर साहित्याच्या क्षेत्रात संशोधन वृत्ती वाढीस लागवी म्हणून संशोधनविषयक कार्यशाळाही राबविल्या जातात. त्याचबरोबर संशोधक अभ्यासकांना त्यांच्या संशोधन कार्यात अडचण येऊ नयेत म्हणून वेगवेगळ्या शिष्यवृत्ती, प्रवासभत्ते ही अकादमीच्या वतीने देऊन साहित्य संशोधनाच्या कार्यात प्रोत्साहन दिले जाते.

साहित्य अकादमीचे प्रमुख कार्यालय दिल्ली येथे असून आपल्या कार्याचा विस्तार आणि कार्यभार चोख व्हावा म्हणून कलकत्ता, मुंबई, बेंगलोर, चेन्नई अशा ठिकाणी उपकार्यालयांची निर्मितीही अकादमीने केलेली आहे. समाजात लेखनप्रवृत्ती वाढीस लागवी, नवोदित लेखकांच्या विचारांना व्यासपीठ मिळावे, यासाठी अकादमीच्या वतीने तीन मासिके आणि अर्धवार्षिकही चालविले जाते. अकादमीच्या वतीने Indian Literature हे इंग्रजी भाषेतील मासिक तर 'समकालीन भारतीय साहित्य' हे हिंदी भाषेतील व 'समसक्रीता प्रतिभा' हे संस्कृत भाषेतील अर्धवार्षिक चालविले जाते. त्याचबरोबर अनेकविध संशोधन पत्रिकाही प्रकाशित केल्या जातात.

### साहित्य अकादमीचा साहित्य उत्सव :

साहित्य अकादमीद्वारे दरवर्षाच्या फेब्रुवारी महिन्यात 'साहित्य उत्सव' साजरा केला जातो. या साहित्य उत्सवाद्वारे वेगवेगळ्या साहित्य प्रकारातील भिन्न भाषिक साहित्यकृतींना पुरस्कार देऊन गौरविले जाते. साहित्य अकादमीद्वारे देण्यात येणाऱ्या पुरस्काराला लेखकांत विशिष्ट स्थान निर्माण झालेली सर्वोत्कृष्ट आणि समकालीनात वेगळेपण सिद्ध करणारी साहित्यकृतीच अकादमीच्या पुरस्कारास योग्य ठरत असल्याने लेखकांत या पुरस्कारास मोठे महत्त्व निर्माण झाले आहे. या प्रेरणेतूनच आज मराठी साहित्याच्या परिघात दर्जेदार आणि वैशिष्ट्यपूर्ण कलाकृती मोठ्या प्रमाणात निर्माण होत आहेत असे म्हटले तर वावगे ठरू नये.

### साहित्य अकादमी पुरस्कार आणि शिष्यवृत्ती :

साहित्य अकादमी ही बहुमान्य आणि सर्व परिचित अशी राष्ट्रीय संस्था आहे. साहित्याचा मूल्यात्मक विकास व्हावा या उदात्त हेतूने प्रस्थापित झालेली ही साहित्य संस्था जो पुरस्कार प्रदान करते त्या पुरस्कारप्राप्त साहित्यिक, संशोधक यांच्यात मोठा आदर आणि सन्मान प्राप्त झालेला आहे. या अकादमीद्वारे प्रदान केला जाणारा पुरस्कार अत्यंत उच्चप्रतीचा म्हणूनही गणला जातो. या पुरस्कारांबरोबरच अकादमी साहित्य क्षेत्रात वैविध्यपूर्ण आणि दर्जेदार संशोधन, लेखन कार्याला विशिष्ट प्रकारच्या शिष्यवृत्ती

देऊनही गौरविते. हा पुरस्कार किंवा शिष्यवृत्ती भारतीय समाजात मान्यता पावलेल्या २४ भाषांतील लेखन कर्त्यास प्रदान केला जातो. या पुरस्काराद्वारे जवळपास एक लाख रु. पर्यंतची रक्कम दिली जाते.

## २. साहित्य अकादमी पुरस्कार :

साहित्य अकादमीचा पुरस्कार साहित्याच्या क्षेत्रात महत्वाचे योगदान करणाऱ्या विविध भाषातील साहित्यिकांना दिला जातो. साहित्यिकांमध्ये मानाचे स्थान असणाऱ्या पुरस्काराचे वितरण दिल्ली येथे होते. पन्नास हजार रुपये रोख आणि स्मृती चिन्ह असे पुरस्काराचे स्वरूप आहे.

## भाषा सन्मान पुरस्कार :

साहित्य अकादमीद्वारे भाषा सन्मान पुरस्कार १९९६ पासून दिला जात आहे. भारतीय भाषांत गुणवत्तापूर्ण व दर्जेदार लेखन करणाऱ्या लेखकाच्या सर्वोत्कृष्ट कलाकृतीस हा पुरस्कार दिला जातो. या पुरस्काराद्वारे पुरस्कारप्राप्त लेखकास एक लाख रु. पर्यंतची रक्कम दिली जाते. प्रत्येक वर्षी वेगवेगळ्या भाषेत लेखन करणाऱ्या ३-४ लेखकांस हा पुरस्कार दिला जातो.

## अनुवाद पुरस्कार :

साहित्य अकादमीद्वारे ज्या प्रमाणे स्वलिखित लेखनकृतीस पुरस्कार दिला जातो. तद्वतच उत्कृष्ट आणि दर्जेदार अनुवादित कलाकृतींनाही पुरस्कार दिला जातो. हा पुरस्कार अकादमीद्वारे १९८९ पासून भारतीय समाजातील २४ भाषांपैकी उत्कृष्ट भाषांतरीत साहित्यकृती या पुरस्कारास पात्र ठरविली जाते. या पुरस्काराद्वारे पन्नास हजार रु.पर्यंतची रक्कम प्रस्तुत अनुवादकास दिली जाते.

## बाल साहित्य पुरस्कार :

साहित्य अकादमीच्या वतीने प्रत्येक वर्षी बालसाहित्य पुरस्कार दिला जातो. साहित्य अकादमीने मान्य केलेल्या २४ भाषांपैकी कोणत्याही भाषेत निर्माण केलेल्या सर्वोत्कृष्ट बाल साहित्य ग्रंथास हा पुरस्कार दिला जातो. अकादमीद्वारे मान्यता पावलेल्या भारतीय भाषात त्या वर्षात प्रकाशित झालेल्या आणि साहित्य अकादमीच्या त्या त्या निकषास पात्र ठरलेल्या ग्रंथाची निवड पुरस्कारासाठी केली जाते. साहित्य अकादमीने मान्यता दिलेल्या भाषेत आणि सर्वोत्कृष्टतेच्या कसोटीस पात्र ठरलेल्या उच्च प्रतिच्या साहित्यात गणले जाणारे पुस्तक या पुरस्कारास निवडले जाते. मात्र ते पुस्तक स्वलिखित असणे बंधनकारक आहे.

## युवा साहित्य पुरस्कार :

भारतीय समाजातील नवोदित लेखकांसाठी साहित्य अकादमीद्वारे 'युवा साहित्य पुरस्कार' दिला जातो. या पुरस्कारासाठी निवडण्यात येणारा युवा लेखक हा पुरस्कार प्रदान करण्यात येणाऱ्या महिन्यापर्यंत ३५ वर्षांपेक्षा मोठा नसावा आणि त्याने भारतीय समाजातील विविध भाषांपैकी अकादमीने मान्यता दिलेल्या भाषेतच त्याची साहित्यकृती लिहिलेली असावी असे निकष या पुरस्कारासाठी लावले जातात.

युवा साहित्यिकाने निर्माण केलेले पुस्तक हे भारतीय साहित्य लेखनात काहीतरी नवीन भर घालणारे आणि उच्चतेच्या कसोटीस सार्थ ठरणारे असावे लागते. तसेच नवोदित लेखकाने ते पुस्तक स्वतः लिहिलेले असणे अनिवार्य आहे. त्यामुळे अनुवादित पुस्तकांना युवा साहित्य पुरस्कार दिला जात नाही.

## ३. पुरस्काराचे बदलते स्वरूप :

भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. भारतात अनेक भाषा बोलणारे वेगवेगळ्या समाजात राहणारे अनेक लोक वास्तव्य करताना दिसतात. भारतात प्राचीन काळापासून लेखनकला विकसित झालेली आहे. भारतात अनेकानेक भाषांतून साहित्याची निर्मिती केली जाते. त्याचबरोबर या लेखनकलेचा विकास आणि विस्तार करण्यासाठी पूर्वीपासूनच वेगवेगळे पुरस्कार दिले जात आहेत. वेगवेगळ्या राजवटीत राजे-महाराजांकडून पुरस्कार दिले जात होते. पुढे इंग्रजी राजवटीत वेगवेगळ्या संस्था, कमिटीया निर्माण झाल्या. त्यात 'दक्षिणा प्रार्थिज कमिटी' ही एक अत्यंत महत्वाची कमिटी म्हणून प्रसिध्द पावलेली आहे. या कमिटीद्वारे साहित्य लेखनास प्रोत्साहन देऊन लेखनकृतीस पुरस्कार दिले जात होते.

अर्वाचीन मराठी साहित्याच्या काळात स्वतंत्र साहित्य लेखनाच्या प्रेरणात मिळत गेल्याने तसेच शिक्षणाच्या सार्वत्रिकरणाने स्वतःचे भान निर्माण झालेल्या सुशिक्षितांनी वेगवेगळ्या साहित्यिक चळवळी साहित्य संस्था विकसित करुन भारतभर साहित्य निर्मितीस प्रोत्साहन दिले. भारतातील वेगवेगळ्या भाषातून मोठ्या प्रमाणात साहित्याची निर्मिती होऊ लागली. राष्ट्रीय स्तरावर

मोठमोठे पुरस्कार दिले जाऊ लागले. भारतरत्न पुरस्कार, ज्ञानपीठ पुरस्कार, महाराष्ट्र फाऊंडेशन पुरस्कार, नोबेल पुरस्कार वेगवेगळ्या समित्यांद्वारे देण्यात येणारे पुरस्कार (भैरू रतन दमाणी, पद्मसन्मान) तसेच प्रसिध्द लेखकांच्या नावे देण्यात येणारे पुरस्कार असे पुरस्काराचे भिन्न भिन्न स्वरूप प्राचीन काळापासून आजतागायत चालले आहे. आज वर्तमान स्थितीत तर पुरस्काराची एक संस्कृतीच भारतीय समाजात कार्यरत झाल्याचे दिसून येते.

आज वर्तमान काळात भारतीय साहित्याच्या क्षेत्रात पुरस्काराची मोठी रेलचेल निर्माण झाली आहे. दर वर्षी वेगवेगळ्या संस्थांमार्फत अनेक पुरस्कार प्रदान केले जातात. अक्षरशः पुरस्कारांचा जणू बाजारच भरतोय असे वातावरण निर्माण होते आहे. वृत्तपत्रे, दूरदर्शन, रेडिओ, इंटरनेट अनेकविध इलेक्ट्रॉनिक्स माध्यमे यांच्याद्वारे पुरस्काराची बातम्या मोठ्या प्रमाणात प्रसारित करून वातावरण निर्मिती केली जाते. वर्षाचा अखेर आणि नववर्षाचा आरंभ हा दीड-दोन महिन्यांचा काळ साहित्य क्षेत्राला नवी उभारी देणारा काळ असतो. या काळात भारतभर वेगवेगळ्या पुरस्कारांचे वितरण मोठ्या थाटा-माटात आणि उत्साहात केले जाते. त्यामुळे या काळातील साहित्यिक विश्वात एक प्रकारचा उत्सवच साजरा होत असतो. पुरस्कार जाहिर झाल्यानंतर काहींच्या आनंदात भर पडते, तर काहींच्या आनंदावर विरजन पडते.

साहित्याच्या क्षेत्रात निर्माण झालेली ही पुरस्कारांची बजबजपुऱी साहित्याला कोणत्या दिशेने घेऊन जात आहे ? हा प्रश्न निर्माण झाला तर नवल वाटू नये. कारण एखाद्या साहित्यकृतीला अथवा लेखकाला पुरस्कार मिळतो म्हणजे ती साहित्यकृती अथवा साहित्यिक समाजाला पुढे नेणारा विचारप्रवृत्त करणारा असा आहे हे स्पष्ट होते. परंतू वर्तमान काळात स्वतःला पुरस्कार मिळावा म्हणून प्रत्येकजण धडपडतोय तर काही संस्था आपल्या उपयोगास पडणारा कोण आहे हे पाहून पुरस्कार जाहिर करत असल्यामुळे पुरस्कार खरे किती ? आणि खोटे किती? असे प्रश्न उद्भवल्याशिवाय राहणार नाहीत. ही परिस्थिती केवळ राज्य स्तरावरच आहे असे नाही तर राष्ट्रीय पातळीवरही अशीच परिस्थिती कमी-अधिक प्रमाणात पहावयास मिळते. या वास्तव परिस्थितीला 'राम जगताप' अतिशय नेमकेपणाने वर्णन करतात. ते म्हणतात, "ही परिस्थिती केवळ राज्यस्तरीय पुरस्काराबाबतच आहे असे नाही, तर राष्ट्रीय पुरस्काराबाबतही कमी -अधिक फरकाने हेच प्रकार घडताना दिसतात. यासंदर्भात साहित्य अकादमी पुरस्कारांचे उदाहरण देता येईल. साहित्य अकादमीचे पुरस्कार हे २४ भारतीय भाषांतील लेखकांना दिले जातात. या पुरस्कारासाठी अलीकडच्या काळात कथा, कविता, कादंबरी या लेखन प्रकारांचाच प्रामुख्याने विचार केला जातो आहे की, काय असा प्रश्न पडतो. २००० नंतरच्या मराठीला मिळालेल्या अकादमी पुरस्कारानंतर नजर टाकली तर असे दिसते की, गेल्या बारा वर्षात तीन कवितासंग्रह, पाच कादंबऱ्या, एक नाटक, एक चरित्र, एक समीक्षा आणि एक लघुनिबंध हे पुरस्कार दिले गेले आहेत. याचा एक अर्थ असा होतो की, या बारा वर्षांच्या काळात मराठीत एकही चांगले वैचारिक पुस्तक लिहिले गेले नाही आणि एकही चांगले आत्मचरित्र लिहिले गेले नाही. खरेच अशी स्थिती आहे का ? मराठीमध्ये वैचारिक लेखन होतच नाही, की जे होते ते पुरस्काराच्या गुणवत्तेचे नसते?"<sup>१४</sup> राम जगताप यांनी राज्य स्तरापासून ते राष्ट्रीय पातळी पर्यंत दिल्या जाणाऱ्या पुरस्काराच्या वितरणावर प्रश्नचिन्ह कसे निर्माण होत आहे ते स्पष्ट करून बाजार पुरस्कार संस्कृती कशी रुजत चालली आहे, त्याचा निःपक्षपातीपणाने आढावा घेतला आहे.

पुरस्काराचे स्वरूप ज्या प्रमाणे बदलत आले आहे तद्वच पुरस्काराच्या मुळ उद्देशालाही बगल दिली जात असल्याचे मान्य करावे. अशीच सद्यपरिस्थिती आहे. वेगवेगळ्या लेखकांच्या नावे खाजगी संस्थांच्या नावे, आई-वडिलांच्या स्मृतिप्रित्यार्थ, सामाजिक, सांस्कृतिक संस्थेच्या वतीने, राजकीय नेतेमंडळींच्या वाढदिवसानिमित्त पुरस्कारांची अक्षरशः खिरापत वाटली जाते. यात पुरस्कार देणारे आणि घेणारे यांचे एकमेकांशी सोयरसुतक जुळलेले असते मग ते कोणत्या दर्जाचे आहे किंवा तो लेखक समकालीनात किती वेगळा आहे किंवा त्या साहित्यविषयक अनुभव किती मोठा आहे हे सर्वच निकष अगदी साजूकपणे बाजूला ठेवले जातात. एवढेच नव्हे तर पुरस्कारासाठी नाव घोषित होताच स्वतः लेखकच सर्वांना फोन करून सांगतात, वृत्तपत्रातून बातम्या दिल्या जातात. पुन्हा पुन्हा मेल करून सगळ्यांना कळविणे, कोणाला तरी आपल्यावर लेख लिहायला सांगणे मोठ्या उत्साहाने हे लेखक लेखन करतात. पण हे पुरस्कारप्राप्त सर्वच लेखक किंवा त्यांच्या साहित्यकृती त्या पुरस्कारासाठी किती रास्त आहेत? असे वाटल्याशिवाय राहत नाही. राम जगताप म्हणतात, "समाजातील विशिष्ट वास्तवाला भिडणाऱ्या साहित्यिकांकडे किमान काही विचार असावा आणि किमान काही कृती असावी. जी उल्लेखनीय म्हणावी अशी आहे, अशी अपेक्षा असते. पण अनेक मराठी साहित्यिकांकडे नेमका कोणता विचार आहे हे त्यांच्या बोलण्यातूनही दिसत नाही आणि तरीही अशा लोकांच्या वाट्याला पुरस्कार, मानसन्मान येत असतील तर ते एकंदरच सामाजिक अनारोग्याचेच लक्षण नव्हे काय?"<sup>१५</sup> राम जगताप यांनी पुरस्कारप्राप्त लेखक आणि त्यांच्या साहित्यकृतीविषयी असणारी उदासिनता स्पष्टपणे मांडलेली आहे.

काळानुरूप साहित्य पुरस्काराचे स्वरूपही बदलत जाणे ही अपेक्षित घटना आहे परंतू पुरस्काराच्या उद्देशाला बाजूला सारून हा बदल घडणे हे पुरस्कारासाठी किंवा समाजोन्नतीसाठी नक्कीच हितकारक नाही. याची जाणव पुरस्कार प्रदान करणाऱ्या आणि पुरस्कार स्वीकारणाऱ्या प्रत्येकाची जबाबदारी आहे. श्रेष्ठ आणि सर्वोत्कृष्ट कलाकृतीला पुरस्कार मिळावा हे तर अपेक्षितच आहे. त्यामुळे ज्या लेखकाने समकालीनात आपले श्रेष्ठत्व सिध्द केले आहे. ज्या लेखकाच्या कलाकृतीने समाजाला विचार दिले. ज्या

कलाकृती समाजवास्तवाला भिडल्या त्यांना हे पुरस्कार मिळतीलच. म्हणूनच शिफारशी करुन किंवा इतर खटपटी करुन आपल्याला कसा पुरस्कार मिळेल? या प्रयत्नात कोणीही राहू नये तसेच पुरस्कार देणाऱ्या संस्थांनीही आपले निकष बाजूला ठेवून आपल्याला मानणारा, भविष्यात आपल्या कामी येणारा आणि आपल्या फायद्याचा माणूस निवडणे हे साहित्याच्या पर्यायाने समाजाच्या हितासाठी हानिकारक आहे हे लक्षात ठेवणे ही काळाची गरज आहे. तरच अशा सोंगाडोंगाच्या दुनियेतील बजबजपुरी कमी होईल. अशा बजबजपुरीमुळे जन्माला येणारे साहित्य बाह्य अवगुणही कमी होतील. आणि सामाजिक, सांस्कृतिक अनुबंधही जोपासला जाईल व सर्जनशीलतेची उंचीही वाढत राहील असे मला वाटते.

#### सारांश:

भारतीय साहित्य अकादमी ही भारतातील एक मोठी व नावाजलेली साहित्य संस्था आहे. भारतीय स्वातंत्र्यापासून ते आजतागायत साहित्य अकादमीने भारतीय साहित्याच्या क्षेत्रात अतुलनीय कार्य केले आहे. साहित्य अकादमीने भारतीय साहित्याला एक नवी दिशा, एक नवी परिभाषा निर्माण करुन दिली आहे. तसेच सामाजिक, सांस्कृतिक, अनुबंध, साहित्य अकादमीद्वारे अधिक दृढ होत गेल्याचे दिसून येते.

#### निष्कर्ष:

भारतीय समाजात बोलल्या जाणाऱ्या २४ भाषांतील कलाकृतींना ही अकादमी पुरस्कार देते. भारतीय समाजात वेगवेगळ्या प्रदेशात बोलल्या जाणाऱ्या या भाषांतील सर्वोत्कृष्टतेच्या निकषास पात्र ठरलेली कालाकृती अकादमीच्या पुरस्कारासाठी निवडली जाते. या विविध भारतीय भाषांतील वेगवेगळ्या उत्कृष्ट कलाकृतींना १९५५ पासून अकादमीची पुरस्कार मिळालेले आहेत. मराठी साहित्याच्या क्षेत्रातही अनेकविध कलाकृतींना अकादमीचे पुरस्कार मिळालेले आहेत. पुरस्कारप्राप्त या कलाकृतींनी मराठी साहित्याच्या प्रवाहात गुणात्मक आणि मुल्यात्मक भर टाकली आहे. या कलाकृतींनी मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात नवीन प्रवाह निर्माण केले आहेत. १९५५ पासून ते २००४ पर्यंतच्या काळात आजवर मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात कथा, कविता, नाटक, कादंबरीसंशोधन, ललितलेखन, चरित्र, आत्मचरित्रपर अशा वेगवेगळ्या कलाकृतींना पुरस्कार मिळालेले आहेत. या पुरस्कारप्राप्त साहित्यकृतीतून निवडक कथात्मक साहित्यकृतींचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधन प्रबंधात केला असून, अभ्यासांती हाती आलेली काही निष्कर्ष या ठिकाणी नोंदविले आहेत.

#### संदर्भ:

१. प्रभाकर क्षेत्रिय, समकालीन भारतीय साहित्य द्वैमासिक, सितंबर, आक्टुबर २०११, वर्ष ३२, अंक १५७, प्रकाशन साहित्य अकादमी, नवी दिल्ली, पृ.क्र.५.
२. सुहास निर्मळे साहित्य अकादमी पुरस्कार प्राप्त लेखक (राष्ट्रीय,चर्चासत्र), दि.२९/३०, नोव्हें.२०१०, संपादक - डॉ.भास्कर शेळके, पृ.०१.
३. लक्ष्मण गायकवाड, साहित्य अकादमी की द्वैमासिक पत्रिका, जनवरी-फरवरी २०११, अंक-१५३, परिसंवाद, भारतीय साहित्य की समकालीन प्रवृत्तियाँ, साहित्य अकादमी प्रकाशन, नई दिल्ली पृ.१२-१३.
४. अंजली सोमन, भाषांतर मीमांसा संपा.डॉ.कल्याण काळे, अंजली सोमन, प्रतिभा प्रकाशन, पुणे १९७९ पृ.४२.
५. डॉ.म.आ.करंदीकर,तौलनिक साहित्याभ्यास तत्वे आणि दिशा, प्रा.म.द.हातकणंगलेकर गौरवग्रंथ, संपा.चंद्रशेख जहागिरदार, सौरभ प्रकाशन, कोल्हापूर प्र.आ.१९९२ पृ.१९७.
६. डॉ.कोत्तापल्ले नागनाथ - साहित्य आणि समाज प्रा.गो.मा.पवार, गौरवग्रंथ, प्रतिभा प्रकाशन, पुणे.
७. डॉ.कुलकर्णी द.भि. - कादंबरी : स्वरूप व समीक्षा, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, २००३.
८. कुरुंदकर नरहरी - जातक, संपा.डॉ.प्रल्हाद लुलेकर, कैसास पब्लिकेशन, औरंगाबाद, २००५.
९. करंदीकर गो.वि.-ऑरिस्टॉटलचे काव्यशास्त्र, मौज प्रकाशन, मुंबई, द्वितीय आवृत्ती, १४ मार्च १९७८.
१०. कऱ्हाडे सदा - भाषांतर (भाषांतराची व्याप्ती), लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, १९९८.